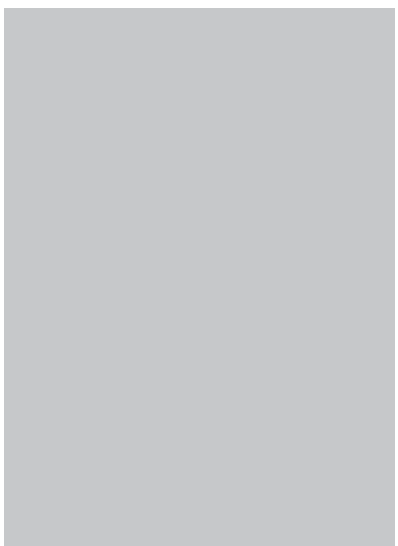

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مبانی فلسفے علم کلام اسلامی

علی اللہ بداشتی
استاد دانشگاه قم

مبانی فلسفی علم کلام اسلامی

نویسنده: علی الله‌بداشتی

شمارگان: ۱۰۰۰

قیمت: ۶۰۰۰۰ تومان

ناشر: قم: انتشارات کلام معاصر، دانشگاه قم

چاپ: اول، ۱۳۹۸ ش

سرشناسه: الله بداشتی، علی، ۱۳۳۸ -

عنوان و نام پدیدآور: مبانی فلسفی علم کلام/ علی الله‌بداشتی.

مشخصات نشر: قم: کلام معاصر، دانشگاه قم ۱۳۹۷.

ویراستار: سید سجاد علوی.

مشخصات ظاهری: ۳۹۷ ص؛ ۱۷/۵×۲۱/۵ س.م.

شابک: ۹۷۸۶۲۲۹۹۵۲۱۰۸

وضعیت فهرست نویسی: فیبا

یادداشت: کتابنامه: ص. [۳۸۰] - ۳۹۷؛ همچنین به صورت زیرنویس.

موضوع: کلام* Islamic theology؛ کلام شیعه امامیه* Imamite Shiites theology؛ کلام معتزله* Motazilites

theology؛ کلام سلفیه* Salafiyah theology؛ کلام اشعری* Ashari theology.

رده بندی کنگره: ۲۰۳BP / الف ۲م۷ ۱۳۹۷.

رده بندی دیویی: ۴/۲۹۷.

ایمیل: kalaampub@gmail.com پایگاه اینترنتی: www.kalaampub.ir

کلیه حقوق چاپ و نشر این اثر برای مرکز محفوظ و هرگونه اقتباس، منوط به اجازه کتبی است.

فهرست مطالب

فهرست مطالب	۵
مقدمه	۱۷
فصل اول: شناخت اجمالی امامیه، معتزله، اشاعره و سلفیه	۱۹
امامیه	۲۰
۱. معناشناسی شیعه امامیه	۲۰
۱-۱. امامیه در لغت	۲۰
۲-۱. امامیه در اصطلاح	۲۰
۳-۱. شیعه در لغت	۲۱
۴-۱. شیعه در اصطلاح کلامی	۲۱
۲. پیدایش شیعه امامیه و تحولات آن	۲۲
۱-۲. پیدایش	۲۲
۲-۲. تحولات تاریخی شیعه امامیه	۲۳
۳. جریان فکری - فرهنگی در شیعه امامیه	۲۴
۴. رهبران فکری شیعه امامیه	۲۶
معتزله	۲۶
۱. طبقات معتزله	۲۷
۲. تحولات حیات معتزله	۲۸
۳. باورهای مشترک معتزلیان در اصول اعتقادی	۳۰
- اصول پنجگانه معتزله	۳۱

❖ ۶ مبانی فلسفی علم کلام اسلامی

۴. رهبران فکری معتزله	۳۱
۵. آثار معتزلیان	۳۲
اشاعره	۳۳
۱. ابوالحسن اشعری	۳۳
۱-۱. تألیفات اشعری	۳۳
۲-۱. عقاید اشعری در اصول	۳۴
۲. تحولات فکری اشاعره	۳۵
۳. شخصیت‌های تاثیرگذار اشاعره	۳۵
۳-۱. قاضی ابوبکر باقلانی	۳۶
آثار باقلانی	۳۷
نقش باقلانی در نظام‌مندی مکتب اشعری	۳۷
۳-۲. امام الحرمین جوینی (د-۴۷۸ ه.ق)	۳۸
۳-۳. ابو حامد الغزالی (۴۵۰-۵۰۵ ه.ق)	۳۹
۳-۴. فخر رازی (۵۴۳-۶۰۶ ه.ق)	۴۱
۳-۵. عضد الدین ایجی (م ۷۵۶ ه)	۴۳
سلفیه	۴۵
۱. معناشناسی سلفیه	۴۵
۱-۱. سلفیه در لغت	۴۵
۲-۱. سلفیه در اصطلاح	۴۵
۲. تاریخچه پیدایش سلفیه	۵۱
۲-۱. ظهور ابن تیمیه (م ۷۲۸ ه.ق)	۵۴
۲-۲. ظهور محمد بن عبدالوهاب (۱۱۱۵-۱۲۰۶ ه.ق)	۵۵
۳. رهبران فکری سلفیه	۵۸
فصل دوم: مبانی معرفت‌شناختی و روش‌شناختی علم کلام اسلامی	۵۹
بخش اول: دیدگاه امامیه	۶۲
۱. اهمیت، امکان و ضرورت معرفت	۶۲
۲. روش‌ها، منابع و ابزار معرفت	۶۴
۲-۱. روش تجربی	۶۴

فهرست مطالب ❖ ۷

۶۵	۲-۲. عقل و روش عقلی.....
۶۷	۲-۲-۱. جایگاه عقل در ساحت وجودی دین.....
۶۸	۲-۲-۲. جایگاه عقل در حوزه معرفت دینی.....
۶۹	۲-۲-۳. حجیت عقل و محدودیت آن.....
۷۱	۳-۲. معرفت فطری و شهودی.....
۷۴	۴-۲. روش وحیانی.....
۷۴	۵-۲. روش‌های نقلی.....
۷۴	۲-۵-۱. کتاب (قرآن).....
۷۴	۲-۵-۲. سنت.....
۷۸	۲-۵-۳. تاریخ.....
۸۴	۲-۶. اجماع.....
۸۴	۲-۶-۱. حجیت اجماع.....
۸۵	۲-۶-۲. اعتبار اجماع در علم کلام.....
۸۸	بخش دوم: دیدگاه معتزله با تأکید بر آرای قاضی عبدالجبار.....
۸۸	ابوالهذیل علاف (د-۲۳۵ هـ.ق).....
۹۰	ابراهیم نظام.....
۹۰	۱. شناخت عقلی.....
۹۲	۲. ادراک حسی.....
۹۲	۳. روش نقلی.....
۹۳	قاضی عبدالجبار.....
۹۴	۱. نظر یا فکرکردن.....
۹۴	۱-۱. معنای نظر.....
۹۵	۲-۱. تعریف فکر و نظر.....
۹۵	۳-۱. کلمات هم خانواده نظر.....
۹۵	۴-۱. اقسام نظر.....
۹۵	۵-۱. متعلق نظر.....
۹۶	۶-۱. مکلفین به تفکر.....
۹۶	۷-۱. تحلیل هستی‌شناختی و انسان‌شناختی نظر.....
۹۷	۸-۱. غایت و ثمره نظر (فکرکردن).....

۸ ❖ مبانی فلسفی علم کلام اسلامی

- ۹-۱. رابطه نظر با علم و ظن و شک ۹۷
- ۱۰-۱. میزان تفکر صحیح ۹۸
۲. علم و معرفت ۹۸
- ۱-۲. چیستی علم و معرفت ۹۸
- ۲-۲. مفاهیم هم‌خانواده علم و معرفت ۹۹
- ۳-۲. میزان درستی علم ۱۰۰
- ۴-۲. بطلان سخن منکرین معرفت و حقایق (سوفیست‌ها) ۱۰۱
- ۵-۲. بطلان ایدئالیسم ۱۰۲
- ۶-۲. تقسیم علوم ۱۰۳
- ۷-۲. رابطه تفکر و تولید علم ۱۰۵
۳. خطای در تفکر ۱۱۳
- ۱-۳. عوامل خطای اندیشه ۱۱۳
۴. اختیاری بودن تفکر و معرفت ۱۱۶
۵. وجوب تفکر در شناخت خدا و معارف دینی ۱۱۸
- بخش سوم: دیدگاه اشاعره با تأکید بر آرای باقلانی ۱۲۳
- ابوالحسن اشعری ۱۲۳
۱. روش‌های معرفت ۱۲۳
۲. منابع معرفت ۱۲۴
۳. قلمرو عقل در معرفت ۱۲۵
۴. فاعل شناسایی ۱۲۵
- دیدگاه قاضی ابوبکر باقلانی ۱۲۶
۱. تعریف علم ۱۲۶
۲. اقسام علوم ۱۲۸
- ۱-۲. علوم ضروری (اضطراری) ۱۲۸
- ۲-۲. علوم نظری ۱۳۳
۳. راه‌های حصول علوم ۱۳۳
- ۱-۳. راه حصول علوم ضروری ۱۳۳
- ۲-۳. راه حصول علوم نظری ۱۳۳
۴. استدلال ۱۳۶

فهرست مطالب ❖ ۹

۱-۴. تعریف استدلال.....	۱۳۶
۲-۴. تعریف دلیل.....	۱۳۷
۳-۴. اقسام دلیل.....	۱۳۷
۵. راه‌های شناخت دین.....	۱۴۰
۱-۵. قرآن.....	۱۴۰
۲-۵. سنت رسول الله.....	۱۴۱
۳-۵. اجماع.....	۱۴۱
۴-۵. قیاس.....	۱۴۲
۵-۵. عقل.....	۱۴۲
۶. انواع معلوم (متعلق علم).....	۱۴۴
بخش چهارم: دیدگاه سلفیه با تأکید بر آرای ابن تیمیه.....	۱۴۵
۱. امکان و ضرورت معرفت.....	۱۴۵
۲. روش‌ها، منابع و ابزار معرفت.....	۱۴۶
۱-۲. روش تجربی (حسی).....	۱۴۶
۲-۲. معرفت عقلی.....	۱۴۹
۳-۲. روش شهودی و فطری.....	۱۵۵
۴-۲. معرفت وحیانی.....	۱۵۶
۵-۲. معرفت نقلی.....	۱۵۷
۱-۵-۲. کتاب (قرآن).....	۱۵۷
۲-۵-۲. سنت.....	۱۶۰
۲-۵-۲. سنت سلف صالح.....	۱۶۴
۴-۵-۲. اجماع.....	۱۶۷
۵-۵-۲. تاریخ.....	۱۷۱
مقایسه اندیشه‌های امامیه، معتزله، اشاعره و سلفیه در معرفت‌شناسی و روش‌شناسی.....	۱۷۴
نتیجه‌گیری.....	۱۷۶
فصل سوم: مبانی هستی‌شناختی علم کلام اسلامی.....	۱۷۸
بخش اول: دیدگاه امامیه با تأکید بر آراء خواجه نصیر طوسی.....	۱۸۱
۱. تعریف وجود.....	۱۸۱

۱۸۲	۲. احکام وجود.....
۱۸۲	۱-۲. اشتراک معنایی وجود.....
۱۸۳	۲-۲. تغایر ذهنی وجود و ماهیت.....
۱۸۳	۳-۲. این‌همانی خارجی وجود و ماهیت.....
۱۸۴	۴-۲. مساوقت وجود با شیء.....
۱۸۴	۵-۲. ترادف وجود با ثبوت و عدم با نفی.....
۱۸۵	۶-۲. بساطت وجود.....
۱۸۶	۷-۲. تکثر وجود.....
۱۸۷	۸-۲. تشکیک وجود.....
۱۸۹	۳. تقسیم وجود.....
۱۸۹	۱-۳. ذهنی و خارجی.....
۱۹۰	۲-۳. مطلق و مقید.....
۱۹۱	۳-۳. محمولی و رابط.....
۱۹۲	۴-۳. غیب و شهادت.....
۱۹۳	۵-۳. علت و معلول.....
۱۹۳	۱-۵-۳. علل وجودی.....
۱۹۴	۲-۵-۳. علل ماهوی.....
۱۹۵	۳-۵-۳. احکام علت و معلول.....
۱۹۸	۶-۳. متقدم و متأخر.....
۱۹۹	حدوث و قدم.....
۲۰۲	حدوث عالم.....
۲۰۲	۷-۳. واجب و ممکن.....
۲۰۳	۱-۷-۳. واجب الوجود.....
۲۰۵	۲-۷-۳. ممکن بالذات.....
۲۰۵	الف. ویژگی‌های ممکن.....
۲۰۹	ب. معانی امکان.....
۲۱۰	ج. اقسام ممکن.....
۲۱۰	جوهر و اقسام آن.....
۲۲۳	اعراض.....
۲۲۴	اول. کم (مقدار).....

فهرست مطالب ❖ ۱۱

۲۲۴	دوم. کیف
۲۳۲	بخش دوم: دیدگاه معتزله
۲۳۲	۱. ابوالهذیل علاف
۲۳۲	۱-۱. جسم
۲۳۲	۲-۱. حرکت و سکون
۲۳۲	۳-۱. خلق، بقا و فنا
۲۳۳	۲. نظام
۲۳۳	۱-۲. تعریف جسم
۲۳۳	۲-۲. رد جزء لایتجزی
۲۳۳	۳-۲. نظریه طفره
۲۳۴	۴-۲. جواهر
۲۳۵	بخش سوم: دیدگاه اشاعره
۲۳۶	اصول وجودشناختی اشاعره
۲۳۶	۱. احکام وجود و عدم
۲۳۸	۲. احکام ماهیت
۲۴۰	۳. وجوب، امکان و امتناع
۲۴۱	۴. وحدت و کثرت
۲۴۲	۵. علت و معلول
۲۴۳	۶. عرض
۲۴۵	۷. جوهر
۲۴۷	بخش چهارم: دیدگاه سلفیه
۲۴۷	دیدگاه‌های ابن تیمیه
۲۴۷	۱. وجود و عدم
۲۵۰	۲. رابطه وجود و ماهیت
۲۵۱	۳. تقسیم وجود به غیب و شهود
۲۵۳	۴. علیت
۲۵۳	۴-۱. علت نیازمندی ممکنات و محدثات به مؤثر یا صانع
۲۵۵	۴-۲. لزوم وجود معلول با بودن علت تامه

۲۵۵.....	۳-۴. تقدم و تأخر علت و معلول.....
۲۵۶.....	۴-۴. تسلسل علل.....
۲۵۷.....	۵-۴. دور در علیت.....
۲۵۸.....	۶-۴. قاعده الواحد.....
۲۵۹.....	۵. مواد ثلاث: (وجوب، امکان و امتناع).....
۲۶۱.....	۶. مقولات ماهوی (جوهر و عرض).....
۲۶۳.....	۱-۶. مقولات جوهری.....
۲۶۳.....	۱-۱-۶. جسم.....
۲۶۴.....	۲-۱-۶. هیولی و صورت.....
۲۶۵.....	۳-۱-۶. نفس.....
۲۶۵.....	۴-۱-۶. عقل مجرد.....
۲۶۶.....	۲-۶. مقولات عرضی.....
۲۶۷.....	۷. جهان‌شناسی.....
۲۶۷.....	۱-۷. مفهوم عالم.....
۲۶۸.....	۲-۷. حدوث و قدم.....
۲۷۲.....	۳-۷. خلقت (پیدایش جهان).....
۲۷۸.....	مقارنه و تطبیق آرای متکلمان در هستی‌شناسی.....
۲۸۳.....	فصل چهارم: مبانی انسان‌شناختی علم کلام اسلامی
۲۸۵.....	بخش اول: دیدگاه امامیه.....
۲۸۵.....	۱. نفس.....
۲۸۵.....	۱-۱. تعریف نفس.....
۲۸۵.....	۲-۱. ویژگی‌های نفس آدمی.....
۲۸۶.....	۱-۲-۱. تجرد نفس.....
۲۸۷.....	۲-۲-۱. وحدت نوعی نفس.....
۲۸۷.....	۳-۲-۱. حدوث نفس.....
۲۸۷.....	۴-۲-۱. انحصار نفس در بدن واحد.....
۲۸۸.....	۶-۲-۱. بطلان تناسخ.....
۲۸۸.....	۷-۲-۱. قوای نفس.....
۲۸۹.....	۸-۲-۱. نشاط و حزن نفس.....

فهرست مطالب ❖ ۱۳

۲۸۹.....	۱-۲-۹. ادراک نفس.....
۲۸۹.....	۲. روح و نفس.....
۲۹۰.....	۳. نفس و بدن.....
۲۹۱.....	بخش دوم: دیدگاه معتزله.....
۲۹۱.....	۱. نگاه هستی‌شناختی.....
۲۹۲.....	فاعلیت انسان.....
۲۹۲.....	اعاده معلوم.....
۲۹۳.....	۲. نگاه معرفت‌شناختی.....
۲۹۴.....	عقل و اختیار.....
۲۹۵.....	بخش سوم: دیدگاه اشاعره.....
۲۹۵.....	۱. نگاه هستی‌شناختی.....
۲۹۵.....	۱-۱. حدوث نفس.....
۲۹۶.....	۲-۱. رابطه نفس و بدن.....
۲۹۶.....	۳-۱. بقا و فنای نفس.....
۲۹۷.....	۲. نگاه معرفت‌شناختی.....
۲۹۹.....	بخش چهارم: دیدگاه سلفیه.....
۲۹۹.....	۱. اثبات وجود نفس.....
۳۰۰.....	۲. ماهیت نفس.....
۳۰۵.....	فصل پنجم: معناشناسی و روش فهم کتاب و سنت
۳۰۹.....	بخش اول: دیدگاه امامیه.....
۳۰۹.....	۱. مبانی فکری.....
۳۰۹.....	۱-۱. مبانی معرفت‌شناختی.....
۳۰۹.....	۲-۱. مبانی هستی‌شناختی.....
۳۱۰.....	۳-۱. مبانی انسان‌شناختی.....
۳۱۱.....	۴-۱. مبانی زبان‌شناختی.....
۳۱۳.....	۲. اصول فکری امامیه.....
۳۱۴.....	۲-۱. واژه‌شناسی و تحقیق لغوی.....

۲-۲. شناخت جایگاه ترکیبی کلمات در ساختار جمله و جمله در متن.....	۳۱۴
۳-۲. شناخت جهان‌بینی کلی قرآن.....	۳۱۵
۴-۲. شناخت قرینه‌های معنایی.....	۳۱۷
۵-۲. توجه به جایگاه عقل در فهم کتاب و سنت.....	۳۱۹
۶-۲. توجه به اسباب نزول و ترتیب نزول آیات.....	۳۲۳
۷-۲. توجه به انواع آیات.....	۳۲۶
۸-۲. تمایز تفسیر از تأویل.....	۳۲۹
۹-۲. رجوع به سنت.....	۳۳۴
۱۰-۲. ایمان به وحیانی بودن قرآن.....	۳۳۶
۱۱-۲. تهذیب و طهارت درونی.....	۳۳۷
۳. موانع فهم حقایق فراطبیعی.....	۳۳۸
۱-۳. انس به محسوسات.....	۳۳۸
۲-۳. آلودگی‌های درونی.....	۳۳۸
۳-۳. جمود و پافشاری بر یافته‌های گذشته.....	۳۳۹
بخش دوم: دیدگاه معتزله.....	۳۴۰
۱. حدوث قرآن.....	۳۴۰
۲. عقلانی بودن مفاهیم کتاب و سنت.....	۳۴۱
۳. فصاحت و بلاغت.....	۳۴۱
۴. تمیز محکمت از متشابهات.....	۳۴۱
۵. تأویل‌پذیری.....	۳۴۱
۶. شناخت مخاطبان.....	۳۴۱
۷. رابطه عقل و نقل.....	۳۴۲
۸. تکلیف‌محوری.....	۳۴۲
بخش سوم: دیدگاه اشاعره.....	۳۴۴
۱. قدم کلام الهی.....	۳۴۴
۲. جایگاه عقل در فهم متون دینی.....	۳۴۴
۳. جایگاه نقل در فهم متون دینی.....	۳۴۶
۴. فصاحت و بلاغت.....	۳۴۶

۳۴۷.....	۵. محکم و متشابه.....
۳۴۷.....	۶. ناسخ و منسوخ.....
۳۴۸.....	بخش چهارم: دیدگاه سلفیه.....
۳۴۸.....	۱. مبانی فکری.....
۳۴۸.....	۱-۱. مبانی معرفت‌شناختی.....
۳۴۸.....	۲-۱. مبانی هستی‌شناختی.....
۳۴۸.....	۳-۱. مبانی انسان‌شناختی.....
۳۴۹.....	۲. اصول فکری سلفیه.....
۳۴۹.....	۱-۲. انحصار علم تأویل آیات متشابه به خدا.....
۳۵۷.....	۲-۲. حمل آیات صفات بر معنای حقیقی آنها.....
۳۶۲.....	۳-۲. تشابه مفاهیم صفات.....
۳۶۵.....	۴-۲. نفی تشبیه و تعطیل.....
۳۶۹.....	۵-۲. توقف در انتساب صفات غیر مأثور به خدای سبحان.....
۳۷۰.....	۶-۲. حکم ظواهر نصوص درباره صفات الهی.....
۳۷۰.....	۷-۲. ایمان به وحیانی بودن قرآن.....
۳۷۰.....	۸-۲. عدم جواز ورود عقل در باب اسماء و صفات الهی.....
۳۷۱.....	۹-۲. توجه به اسباب نزول.....
۳۷۲.....	مقارنه و تطبیق اندیشه‌های سلفیه با سایر نحله‌های کلامی.....
۳۷۲.....	۱. در مبانی معرفت‌شناختی.....
۳۷۲.....	۲. در مبانی هستی‌شناسی.....
۳۷۳.....	۳. در اصول معناشناختی.....
۳۷۳.....	۱-۳. کاربرد مجاز در قرآن.....
۳۷۴.....	۲-۳. محکم و متشابه.....
۳۷۵.....	۳-۳. تأویل.....
۳۷۶.....	۴-۳. رجوع به سنت.....
۳۷۷.....	۵-۳. متشابه‌دانستن مفاهیم وصفی خداوند.....
۳۷۷.....	۶-۳. نفی تشبیه و تعطیل.....
۳۷۸.....	۷-۳. توقف در انتساب صفات غیر مأثور به خدای سبحان.....

۳۷۸	۸-۳. ایمان به وحیانی بودن قرآن
۳۷۹	۹-۳. توجه به اسباب نزول و ترتیب نزول آیات
۳۷۹	۱۰-۳. توجه به سیاق آیات
۳۸۰	۱۱-۳. طهارت درونی
۳۸۱	۱۲-۳. انس به محسوسات
۳۸۳	نمایه آیات
۳۸۶	نمایه روایات
۳۸۷	نمایه اشخاص و اعلام
۳۹۱	نمایه اصطلاحات
۳۹۶	کتابنامه

مقدمه

حمد و ستایش خدای راست که توحید را مایه طهارت و قرآن را چراغ هدایت مان قرار داد. سلام و درود بر پیامبر رحمت که راهنمای آدمیان و ریسمان وحدت مسلمانان است و درود بر اهل بیت مکرمش که امام واسوه امت اسلام اند. شکر و سپاس خدای را که امت اسلام را امت وسط قرار داده و او را به دو نعمت عقل و وحی مفتخر کرده است.

مسلمانان در طول حیات چهارده قرن خویش به گروه های پرشماری تقسیم شده اند؛ اما ایمان به خدای واحد، پیامبر واحد، روزه در ماه واحد، حج در ایام واحد و طواف بر خانه واحد مهم ترین عوامل وحدت بخش آنان است.

یکی از مسائلی که می تواند مایه اتحاد بیشتر گروه های مختلف اسلامی شود شناخت درست آنان از مبانی و مواضع فکری یکدیگر است و از آنجا که مبانی فکری هر متکلم در آرا و اندیشه کلامی وی تاثیر دارد طرح پیش رو با عنوان (مبانی فلسفی علم کلام اسلامی) مهم ترین مبانی فکری چهار گروه کلامی مهم از مسلمانان را در مسائل معرفت شناسی، هستی شناسی، معنا شناسی و انسان شناسی بررسی کرده است. گفتنی است که این پژوهش در چند فصل و بخش تنظیم یافته و در هر یک از آنها تلاش شده مهم ترین دیدگاه ها از مهم ترین شخصیت های کلامی از چهار نحله فکری مهم در تاریخ کلام اسلامی (امامیه، معتزله، اشاعره و سلفیه) بررسی شود. به امید آنکه راهی برای شناخت درست اندیشه های متکلمان مسلمان و دستیابی به اندیشه حق باشد.

در پایان لازم است از راهنمایی و حمایت های فکری استادان معظم آیت الله ابوالحسن الله باداشتی، استاد محمد حسین حشمت پور، دکتر احمد عابدی، دکتر محمد محمدرضایی و همکاری معاون محترم پژوهشی دانشگاه قم، مدیر انتشارات دانشگاه قم و مدیر پژوهش انتشارات کلام معاصر آقای دکتر مسلم طاهری و ویراستار محترم آقای سید سجاد علوی و سایر عزیزانی که در به ثمر رسیدن این اثر همکاری داشتند تشکر و قدردانی نمایم. امید است خدای رحمان این اثر ناچیز را مورد عنایت کریمانه خویش قرار دهد.

علی الله بداشتی